

Т. Р. Ковалець

Варшавський університет

«КОНСТИТУЦІЯ ЯЗЛОВЕЦЬКОГО ГЕТЬМАНА З БУЧАЧА ІЗ КОЗАКАМИ НИЗОВИМИ ЗАПОРОЗЬКИМИ РОКУ БОЖОГО 1571»: НЕВІДОМА ПОСТАНОВА ПЕРШОЇ КОЗАЦЬКОЇ КОМІСІЇ

У статті окреслено передумови першої результативної козацької комісії 1571 р. і проаналізовано її нововіднайдений фінальний документ, який дає змогу значно краще дослідити створення регулярних козацьких підрозділів на службі Речі Посполитої. Текст джерела в Додатку публікується вперше.

Ключові слова: козацьке реєстрове військо, історія України XVI ст., Юрій Язловецький, Військо Запорозьке, Сигізмунд II Август.

Після появи у XV ст. перших козацьких ватаг на кордоні Київщини і Дикого Поля козакування поступово перетворилось на попірене заняття людної Поділля й України. Постійна татарська загроза і з ряду причин слабке зацікавлення уряду Великого князівства Литовського планомерним укріпленням прикордоння спричинилися до стрімкого розвитку козацьких загонів, що було зумовлено не тільки нагальною потребою селян та міщан захиститись від степових орд, а й стимулювалося зусиллями місцевих старост і руських князів, котрі залобки бралися організувати такі підрозділи (періодично чи на постійній основі – як свої приватні зағони), забезпечували їх кінями, зброєю, боєприпасами і часто самі очолювали [15, s.27].

Перший відомий історіографії проект створення регулярного кількатисячного козацького війська на державній службі, яке мало боронити південні рубежі Великого князівства Литовського, що постав у 1524 р., не був втілений у життя через брак коштів у литовській скарбниці. Схожа доля спіткала наступний план 1533 р. авторства черкаського намісника Остафія Дашкевича, за яким передбачалося наймання 2 тисяч вояків, піхоти, що мала осісти на Дніпрових островах і боронити переправи, та кількaсот вершників для постачання припасів [12, с.60-61]. Чисельність козакуючого елемента на Подніпров'ї і Поділлі постійно зростала. Вже 1541 р. відбулася перша спроба здійснити перепис козаків на Черкащині, а з початком Лівонської війни (1558-1583) місцеві магнати – київський воєвода Костянтин Острозький та черкаський староста Олександр Вишневецький – наймали козаків до приватних загонів. У 1561-1562 рр. проводився централізований вербунок козаків під егідою литовського князя, платня для яких ішла з державного скарбу. Усе ж таке наймання було тільки тимчасовим – для бойових дій проти Московської держави [13, с.7].

Наприкінці 1568 р. після чергового татарського нападу Сигізмунд II Август, король польський і великий князь литовський, звернувся листом до запорозьких козаків, забороняючи їм «шарпати» турецькі й татарські володіння, пропонуючи натомість службу при українських замках. Це було перше таке звернення до козаків «безпосередньо і спеціально як певного тіла, а не до провінціальної адміністрації, як зверхників козаків, як і всіх інших» [7, с.141]. Ініціатива пояснювалася тим, що військові сили обох тоді ще не об'єднаних союзницьких держав (Польської Корони і Великого князівства Литовського) були «кинуті в Лівонію і проти Москви, на татарському кордоні перебувало зовсім мало війська, а кілька років його не було зовсім» [9, с.33]. Система стаціонарних укріплень Подніпров'я теж перебувала у плачевному стані: на злам 1560-х і 1570-х рр. жоден зі стратегічно важливих українських замків не відповідав по-

требам оборони [8, с.150; 15, s.27]. У такому контексті козацькі загони були чи не єдиною «реальною силою, здатною дати відсіч татарському нападові» [15, s.27].

Кінець 1560-х рр. ознаменувався загостренням стосунків між Річчю Посполитою, з одного боку, і Османською імперією та Кримським ханством, з іншого. У листопаді 1570 р. хан скаржився Сигізмундові II Августу, що козаки постійно спустошують його володіння, забирають у полон жінок та дітей, худобу і майно, грабують купецькі валки. Наступного року ситуація не змінилась: уже в лютому султан указував королеві на козаків, котрі під орудою якогось Ласького «купами і полками» наближались до Молдавії. У травні 1571 р. вони, скориставшись відсутністю основних сил орди, яка грабувала Московщину, увірвались до Криму, захопили там чимало жінок, дітей і великі стада худоби [9, с.36-37].

Такі дії запорожців у найближчому часі мали спричинитись до ще спустошливіших татарських нападів, а це було зовсім невигідно для уряду Речі Посполитої. За таких обставин король доручив коронному гетьманові Юрію Язловецькому, руському магнатові з Бучача та колишньому учасникові козацьких походів на Крим, залучити на постійну королівську службу певний загін запорожців і укласти постанову, якою б регулювалися норми і порядки такого козацького війська. За словами М. Грушевського, «Язловецький вчинив це», однак, «на превеликий жаль, тексту цієї «постанови» у нас немає». Відомо тільки, що 5 червня 1572 р.¹ король підтвердив розпорядження Язловецького і затвердив Яна Бадовського на посаді старшого над найнятими козаками [7, с.142]. На думку історика, «це було початком козацького імунітету – першою підставою формування козацької верстви як суспільного класу» [7, с.144]. Усе ж незайденість тексту цього документа (про його існування збереглися хіба туманні натяки) призвела до того, що першим офіційним документом, яким затверджувалося створення і регламентувалась діяльність запорозьких реєстрових підрозділів, вважається урядовий акт, який з'явився на 7 років пізніше – «Постанова щодо низовців» короля Стефана Баторія, датована 16 вересня 1578 р. [текст див.: 11, с.72-74]. На відсутність в арсеналі істориків постанови Язловецького, а також «згадки про точну дату цієї події», скаржився і В. Щербак [13, с.8].

Серед українських та польських істориків досі немає єдності у вірогідному датуванні першої козацької комісії та її підсумкового документа. М. Грушевський «з значною правдоподібністю» виводив що подію з «десь 1570 р.» [7, с.143]. Український дослідник Ю. Мицик та польський К. Лопатецький прийняли за цю «постанову» королівський універсал від 5 червня 1572 р. [14, с.78, 16, s.269], вочевидь припускаючи, що інших регламентаційних документів її взагалі не існувало. Дивно видається позиція вітчизняного історика В. Голобуцького, згідно з якою Сигізмунд Август уже згаданим червневим універсалом тільки «доручив (тут і далі підкреслення наші. – Т.К.) воєводі руському Юрію Язловецькому навербувати «певний почет» з низових козаків» [6, с.146], хоч, ознайомившись із текстом самого універсалу, стає зрозуміло, що його основною метою було надання новому козацькому старшому Я. Бадовському будинків у Білій Церкві, а про комісію згадується на другому плані і як про таку, що вже відбулася [2, с.175-176]. Геть незрозумілим є твердження Л. Винара, начебто «перша вдала спроба реєстрації українського козацтва припадає на 1574-ий рік, коли коронному гетьманові Юрію Язловецькому на виразний наказ Жигмонта-Августа вдалося організувати відділ реєстровців, який начислював 300 козаків» [5, с.165-166].

Під час евристичного пошуку в польських архівосховищах нами було виявлено документ під назвою «Конституція Язловецького гетьмана з Бучача із козаками низовими запорозькими року Божого 1571» [1], зміст якого дає змо-

¹ Усі дати в публікації наведені за старим стилем. У XVI-XVII ст. різниця між юліанським та григоріанським календарями становила 10 днів.

гу не тільки більше дізнатись про першу успішну спробу створення реєстрового козацького війська, а й загалом глибше дослідити запорозьке воїнство того часу. Документ, за обсягом невеликий (2.5 стор.), зберігається поміж оригінальними матеріалами, що стосуються переважно справ козацьких і молдавських. Хоч підпис і печатка коронного гетьмана на ньому відсутні (можливо, вони містилися на ще одному аркушеві, котрий не зберігся), опис справи дає вагомій підставі припускати, що перед нами – оригінал або ж тогочасна копія постанови комісії 1571 р. «Конституція...» написана польською мовою (цікаво, що майже без вживання латинізмів, т. зв. «макаронічної» мови [10, с.150]) із безладним та невпорядкованим правописом, притаманним для т. зв. «середньопольської доби»: наприклад, пригосний «b» передано як «b» і «th», голосний «i» як «i» та «y»; немає розрізнення між «s» і «sz», вживанням «c», «cz» і «z», використанням великих чи малих початкових літер слів тощо.

Із документа стає зрозуміло, що переговори між польськими урядниками і представниками від козаків (не київських чи подільських, а «низових запорозьких»), а також створення «конституції» відбулися на початку липня 1571 р. в Черкасах. Реєстровий контингент уже перебував на службі щонайменше від Великодня, який тогоріч припадав на 15 квітня. Припускаємо, навесні була досягнута попередня домовленість про наймання козаків і здійснено їх вербунок, остаточно ж положення «контракту» узгоджувались аж у липні. Головною проблемою, що хвилювала Язловецького, закономірно виявилось «дотримання перемир'я з цісарем турецьким» козаками і їх «всілякий послух» Короні, на чому запорозьці присягли в першу чергу.

«Гетьманом і старшим» над запорозьцями затверджувався коронний офіцер, польський шляхтич Валентій Ольшовицький, вірогідно, родом із села Ольшовиці («Olszowice») Краківського воєводства [19, s.160]. Тяглість самобутньої історії та традиції запорозької козащини підтверджується дорученням Язловецького Ольшовицькому щодо низовців, «відповідно до їх стародавнього звичаю і порядку ними керувати і управляти». Одним із таких козацьких звичаїв, можливо, й було обрання керівника на загальній раді, що дозволялося тепер винятково з «волі і повідомлення» коронного гетьмана.

Постановою запроваджувалася також особлива субординація реєстрового загону: на відміну від практикованого наймання козацьких підрозділів окремими магнатами, низове воїнство тепер ставало на регулярну службу Речі Посполитої. Підпорядковувалося воно винятково коронному гетьманові («зверхності ніякої, нічийої іншої над ними [не має] бути, тільки моя гетьманська»), а ті козаки, «котрі доми мають в місті», фактично виходили з-під влади і юрисдикції міського уряду. Врегульовувати стосунки між запорозьцями та місцевою владою мав спеціальний гетьманський урядник, «у Черкасах поставлений». Цікаво, що постановою також передбачалось узаконення «зборів» для старости «з кожної здобичі» козаків. Не зовсім зрозуміло тільки, що крилося за наказом черкаському старості «подарунків своїх ніяких не брати, тільки лицарським правом той гарач, як служебне короля й[ого] м[илості]». Припускаємо, йшлося про те, що ці «побори» йтимуть до кишені короля, а не старости.

Загін реєстровців, який налічував триста осіб, згідно з постановою, поділявся на десятки, очолювані десятниками, що згодом зустрічаємо також у реєстрі 1581 р. [3]. Текст документа дає підстави припустити, що до структури підрозділу окремо належав почет самого керівника-шляхтича, оскільки в Черкасах присягу козаки складали «самі за себе і за інше все своє товариство, що на своєму місці залишилося, як пан Ольшовицький за своє товариство, так і вони за Чорного присягли». Схожа модель зустрічалася не раз: скажімо, на зламі 1570-х і 1580-х рр. гетьман Самійло Зборовський перебував між коза-

ками «з почетом немалим слуг своїх і гайдуків» [4, s.156]. Таємничий козак Чорний, про якого згадується в документі, був, як припускаємо, «польовим командиром» (за тогочасною термінологією коронного війська, поручником) реєстру і залишився під час переговорів на Дніпрі, наглядаючи за переправами¹. Також, за джерелом, козаки двічі на рік (на Великдень, що 1571 р. припадав на 15 квітня, та на св. Марини, 17 липня) повинні були отримувати по дві копії грошей (вірогідно, литовських²) та щороку сукно на однострій.

Однією з головних функцій реєстрового війська мала бути сторожа «на сімох перевозах, почавши від порогів на Дніпрі, аж до Лиману», порядок та місця відбування якої повинні визначитися самими козаками. Не менш важливою була також поліційна місія реєстровців: якщо б козацькі ватаги вирушали або тільки готувалися до походу на Крим чи Чорне море, Ольшовицький з товариством таких «на Низу і острожках забирати і карати буде». Поведінку козаків нерестрових, що підпадали під юрисдикцію місцевого уряду, мав моніторити староста і всіма методами запобігати, щоб вони «для порушення миру з царем турецьким нічого шкідливого не чинили».

Як бачимо, знайдене джерело видається дуже важливим для вивчення зародження реєстрового війська та історії запорозького козацтва загалом. Реформа, запроваджена у 1571 р. з доручення короля Юрієм Язловецьким, не тільки започаткувала регулярну службу низовців у Речі Посполитій, а й заклала у свідомості козаків підґрунтя існування історичної тяглості власних прав і вольностей, комплекс яких розвинувся згодом і став лозунгом змагань за утвердження й визнання козацтва як окремого соціального стану Речі Посполитої.

У Додатку першодруком подаємо сам документ у трьох варіантах: із осучасненням польським правописом, зі збереженням оригінальним правописом та в перекладі на українську мову. Осучаснення здійснено згідно з усталеною інструкцією для видання таких історичних джерел [18]. Сумнівно прочитані слова акцентовані знаком (?). Розшифрування скорочених частин слів та окремі пропущені слова, що є ключовими для розуміння думки, подано у квадратних дужках. Для зручності сприйняття тексту здійснено переділ речень.

Перелік використаних скорочень

КЙМ – король його милість

п. – пан

КJM – król jego miłość

p. – pan

Додаток

Постанова коронного гетьмана Єжи Язловецького про козацький реєстровий загін. Черкаси, 9 липня 1571 р.

Оригінальний текст із осучасненням правописом

/53/ Jerzy Jazłowiecki z Buczacza, wojewoda ziem Ruskich, hetman koronny, lubaczowski, chmielnicki, czerwonogrodzki etc. starosta.

¹ Схожа модель використовувалась під час згаданого реформування козацького війська за Стефана Баторія. Старшим реєстру тоді був канівський і черкаський староста Михайло Вишневецький, а поручником – Ян Оришовський [6, с.148].

² На це може вказувати фрагмент із «Постанови щодо низовців». На час Лівонської війни Баторій визначав платню для кожного козака в розмірі 6 кіп литовських, а після війни козаки на оплату «те повинні мати, що мали за святої пам'яті Сигізмунда Августа, короля і предка нашого, тим способом і з тією вольністю, як у той час було» [11, с.73].

Wszem wobec i kaźdemu z osobna, komu by to potrzeba i należało wie[dzieć], wiadomo czynię, iżem z woli i rozkazania kró[la JM, pana] swego, z urodzonym p. Valantem Olszowic[kim, na] ten czas hetmanem i starszym nad Kozaki Niżowymi albo Zaporoskimi, także z dziesiątniki i z innymi wszystkimi, teraz i potem tymiż Kozaki będącymi, uczynił postanowienie tym sposobem. Iż ten to przerzeczony p. Olszowiczki z innymi towarzyszami swymi, którzy na ten czas i przy nim były, sami (?) za się i za inne swe (?) wszystkie towarzystwo, na miejscu swym pozostałe, tak pan Olszowiczki za towarzystwo swoje, jako też i oni za Czarnego przysięgli KJM, panu swojemu, i mnie, hetmanowi koronnemu na ten czas, i na potem kaźdemu hetmanowi koronnemu wiare i we wszystkim wszelakiego posłuszeństwa i przestrzeżenia przymierza z cesarzem tureckim. Iż poddanym jego żadnych szkód czynić nie mają, ale owszem, podług woli KJM a rozkazania mego do wszystko czynić i pełnić gotowi zawżdy być mają, to jest straż na siedmiu przewozach, począwszy od porogów na Nieprze, aż do Limanu, gdzie rozumieją być najpotrzebniejszą, trzymać, a o kaźdym nieprzyjacielu do Czerkas znać dawać mają. Języki, o które się też zawżdy starać mają, których by dostali, tedy je panu hetmanowi swymi ludźmi odsyłać mają. A KJM na trzysta osób ma i winien będzie ze skarbu dawać po dwie kopie płaskie (sic), to jest na św. Maryny po dwoje kopie, a na Wielkanoc także po dwie kopie płaskie (sic) i sukno rok od roku, która służba już się im poczęta i idzie od Wielkiej Nocy blisko przeszłej. A iżeśmy są wszyscy śmierci poddani, która [je]śli że by w tym ma tego to p. Olszowickiego przypo[...], ci z Kozacy a towarzyszy jego bez (?) woli, a wiadomości mojej i in- /53w/ nych na potem hetmanów, żadnego starszego sobie obierać nie mają, który takie z powinność i posłuszeństwo winien będzie z towarzyszami swoimi, jako i ten to przerzeczony p. Olszowic[ki]. Zwierzchności żadnej, niczyżej innej nad nimi być [nie ma], jedno moja hetmańska, gdyż są służebni króla [J] M., a ten to p. Valanti Olszowicki, według starodawnego ich obyczaju i porządku onych rządzić i sprawować ma, wszakże jeżeliby od nich którzy do Czerkas przyjeżdżają albo przyjeżdżać będą, komu krzywda jaka się działa, tedy służebnik mój, ode mnie w Czerkasach postanowiony, sprawiedliwość kaźdemu z nich czynić ma i będzie gotów, a urząd zamkowy i miejski czerkaski ni w co się wstępować nie ma. Kozacy też we wszem statecznie się zachować mają, jakoby przyczyny do żadnego swawolenstwa nie dawali. Wszakże, gdzieby się co pokazało tu w Czerkasiech z nich takiego występnego, tedy onych nie kto inny, jedno służebnik mój sądzić i z nich sprawiedliwość czynić będzie, do czego ma wzywać urzędu p. starościego. A przysądów swych żadnych nie brać, jedno rycerskim prawem owy haracz, jako służebne KJM.

I dać (?) z kaźdej zdobyczy, które zwykle na p. staroście są winni dawać, tedy i teraz, i na potem także dawać mają. A ci Kozacy, którzy domy mają w mieście, jako Mielienia (sic) i inni wszyscy, choć też domów nie mają, żadnego ukrywdzenia i uciśnienia od urzędu grodzkiego mieć nie mają., onych pociągać, krom wiadomości hetmańskiej, ale owszem p. starosta tego pilnie przestrzegać ma, także i tego, jakoby i inni Kozacy na ich skąd ku wzruszeniu przymierza z cesarzem tureckim nic szkodliwego nie czynili. A ci uchodnicy, którzy z kerithi (sic) M[...] p. starościnego na uchody pójdą, nie mają bez przysięgi od urzędu być puszczani, i aby się na Ko- /54/ zactwo, ani na watahy nie zbierali, jedno swoich ucho[d]ców patrzali. A którzy by się tego wazyli, tedy takowe ten to przerzeczony p. Olszewicki z towarzyszami swymi tam na Nizie i [ost]prozkach zabierać i karać będzie, a p. staros[ta w] mieście ze (?) sługa p. hetmanowym onych k[far] ać ma. Ale też ten to p. Olszowicki z towarzyszami swymi poddanym KJM na uchodach ich przeszkadzać, ani im krzywdy czynić nie ma, którzy z kirithi (sic) p. starościny m chodźć tedy, okrom gdzieby się czego innego domyślać chcieli.

A ku lepszej wierze i pewności potwierdzając tego, pieczęć swą przycisnąć jam rozkazał i ręką własną się podpisał.

Pisan w Czerkasach die IX Julii A.D. 1571.

/54w/ Konstytucja Jazłowieckiego hetmana z Buczacza z Kozaki Nizowymi Zaporoskimi A° Dⁿⁱ 1571.

Оригінальний текст із незмінним правописом

/53/ Jerzi Jazłowieczki z Buczacza Woiewoda Ziem Ruskich Hethman Coronni Lubaczowski Chmielniczki Czerwonogrodzki etc. Starosta.

Wszem wobec y kazdemu zossobna, komu by to potrzeba y nalezalo wie[zniec] wiadomo czynie. Izem z woliei y rozkazania Kro[la JM pana] szwego z Urodzonym p. Valantem Olszowicz[kim na] ten czas Hetmanem y starszim nad Kozaki Nizowemy albo Zaporoskiemy takze z dziessiatniki y zinnemy wszitkiemy terasz y potom temisz Kozaki bendaczemi uczinil postanowienie, tim sposobem. Iz ten to przereczoni p. Olszowiczky z innymi thowarzisimi swemi ktorzi na ten czas przinim bely, samiy (?) za się i za inne szwe (?) wszitko thowarzystwo na mieisczu swim pozostale, tak pan Olszowiczki za thowarzystwo swoje, yako tesz y oni za Czarnego przissiegli Kroliowi Je° M. panu swemu y mnie Hethmanowy Coronnemu na ten czas y na potem kazdemu Hethmanowy Coronnemu wyare y we wszitkim wszeliakie posluszenstwo, y przestrzezenia przimierza z Czessarem Tureczkim. Izsz poddanim iego zadnich skod czimicz nie maia, alie owszem podlug woliei Crola Je° M. a roskazania mojego, to wszitko czinicz y pelnicz gotowy zawzdi bicz maia, to iest, Strasz na Siedmi przewoziech, poczawszi od Porochow na Nieprze azz do Lyemienia gdzie rozumieia bicz najpotrzebnieissa trzimacz, a o kazdim nieprzyaczieliu do Czerkasz znac dawacz maia. Jezoki o ktoreszie tesz zawzdi staracz maia, ktorich bi dostali tedi ie panu Hethmanowy swemi ludzmi odszilacz maia. A Krol Je° M. na trzista osob ma y winien bendzie s skarbu dawacz po dwie kopie plaskie (sic) to iest na S. Maryni po dwie kopie, a na Wielkanocz takze po dwie kopie plaskie (sic) y szukno rok od roku, koja sluzba uisz się gnim poczeta y ydzie od Wielkiej noci blisko przesley. A yzesmi są wszuszi smieczy poddany która [ie]sli ze by wim ma thego to p. Olszowiczkiego przipo[...] czisz Kozaczy, a thowaczisse iego bez (?) woliei, a wiadomosci moieiy y yn- */53w/* niech na potom Hethmanow zadnego starsze° sobie oberacz niemaia, koji takiesz powinnoysz y posluszenstwo wynien bendzie y s Thowarzisimi swiemy yako y ten to przereczoni p. Olszowie[ki]. Zwierzchnoszzi zadney niczyey inney nad niemy bicz [nie ma] jedno moia Hethmanska gdisz są sluzebny Crolia [J] M. a ten to p. Valanti Olszowiczki wedlug starodawnego gich obyczaiu y porzondku onich szandicz y sprawowacz ma, wssakze ieslizebi od nych ktorzi do Czerkasz przyezdzaia albo przyezdzac będą komu krziwda iaka szie dziala thedi sluzebnik moy odemnie w Czerkasiach postanowioni sprawiedliwosz kazdemu snich czinicz ma y bendzie gothow, a Urzand Zamkowy y Mieiski Czerkaski niwcz się wstempowacz niema, Koshaczy tesz we wszem statecznie się zachowacz maia, yakobi prziczni do zadnego swowolienstwa niedawaly. Wszakze gdziebi sie czo pokazalo thu w Czerkasiach sznich takiego wystempnego thedy onich nie ktho inny, jedno sluzebnik moi sandicz y snich sprawiedliwosz czinicz bendzie do czego ma wziwacz Urzendu p. Starosczniego. A przissandow swych zadnich nie bracz, jedno Riczerskim prawem owy karacz, iako sluzebne Krolia Je° M.

I dacz (?) z kazdei zdoobicze, koji zwiklie na p. Staroszczie są winni dawacz thedi y terasz y na pothim takze dawacz maia. A czy Kozaczy ktorzi domy maia w Mieszczie yako Mielienia (sic) y inni wszitchezi, chocz tesz domow niemaia zadnego ukrziwdzenia y

uczisnienia od Urzendu Grodzkie^o miecz nie mają... onich pocziegacz krom wiadomosci Hethmanskiei, alie owszem p. Starosta tego pilnie przestrzegacz ma, takze y tego, yakobi y inny Kozaczy na gych skad ku wzruszeniu przimierza z Czesarzem Tureczkim nicz skodliwego nieczynili. A czy uchodniczi ktorzi z keriti (sic) M[...] p. Staroszczinego na uchodi poida nie mają bez przisięgi od Urzendu bicz puszczani, y abi się na Ko-/54/ zastwo ani na Wathahi niezbierali iedno swich uchocow patrzali. A ktorzibi się tego wazili, tedi takowe ten to przerzeczoni p. Olszowiczki y s thowarzismi swemi tam na Nizie y [osth]rozkach zabieracz y karacz bendzie a p. Staros[ta w] Mieszcze ze (?) sluga p. Hethmanowim onich k[ar]jacz ma, alie tesz ten to p. Olszowiczki y s towarzismi swemi poddanim Crolia Je^o M. na uchodziech gich przeskadzacz ani gim krziwdi czinicz niema, ktorzi skirithi (sic) p. Staroszczinem chodnicz tendą, oktom gdziebi się czego innego domislasz chzieyli. A ku lieprzey wierze y pewnoszi potwierzaiancz tego pieczacz swą przicisnaczeim rozkazal y renką wlassną się podpissal.

Pissan w Czerkassiech die IX Juli A.D. 1571.

/54v/ Constitutie Jazlowieczlie^o Hetmana z Buczacza z Kozaky Nizowemi Zaporoskiemi A^o Dⁿⁱ 1571.

Переклад

/53/ Єжи Язловецький з Бучача, воєвода земель руських, коронний гетьман, лобачівський, хмільницький, червоногородський і т. д. староста.

Усім разом і кожному зокрема, кому б це потрібно і належало знати, повідомляю, що я з волі та наказу КИМ, пана свого, із шляхетним п. Валентієм Ольшовицьким, на цей час гетьманом і старшим над козаками низовими чи запорозькими, також з десятичниками та іншими всіма, зараз і потім цими ж козаками будучими, учинив постанову таким способом. Що цей згаданий п. Ольшовицький з іншими своїми товаришами, які на цей час при ньому були, самі за себе і за інше все своє товариство, що на своєму місці залишилися, як пан Ольшовицький за своє товариство, так і вони за Чорного присягли КИМ, пану своєму, і мені, коронному гетьманові на цей час, і на потім кожному коронному на вірність і в усьому на всілякий послух та дотримання перемір'я з цсарем турецьким. Що його підданам ніякої шкоди чинити не мають, але загалом, відповідно волі КИМ і наказу мого це все чинити і виконувати готові завжди мають бути, тобто сторожу на сімох перевозах, почавши від порогів на Дніпрі аж до Лиману (?), де вважають, що найпотрібніша, тримати, а про кожного ворога до Черкас давати знати повинні. Язики, про яких теж завжди старатися мають, яких би дістали, тоді їх пану гетьманові своїми людьми відсилати мають. А КИМ на триста осіб має і повинен буде зі скарбу давати по дві копи., тобто на св. Марини по дві копи, а на Великдень також по дві копи ... і сукно рік за роком, служба, котра вже їм почалася і триває від Великодня, що недавно минув. А оскільки ми всі піддані смерті, яка, якщо би потім має того п. Ольшовицького..., ці ж козаки і товариші його, без волі і повідомлення моїм і /53v/ потім інших гетьманів, жодного старшого собі обирати не мають, який такі ж повинність і послух повинен буде з товаришами своїми, як і цей згаданий п. Ольшовицький. Зверхності ніякої, нічєї іншої над ними [не має] бути, тільки моя гетьманська, оскільки вони є служební КИМ, а цей п. Валентій Ольшовицький відповідно до їх стародавнього звичаю і порядку ними керувати і управляти має, все ж, якщо б від них хто до Черкас приїжджає чи приїжджати буде, кому кривда [б] якесь діялася, тоді служебник, мною у Черкасах поставлений, справедливність кожному з них чинити має і буде готовий, а замковий і міський уряд черкаський ні в що вступати не має. Козаки також в усьому статечно поводитися мають, щоби причини до ніякої

сваволі не давали. Усе ж, де би показалося тут у Черкасах якесь їх порушення, тоді їх не хто інший, тільки служебник мій судити і справедливність з них чинити буде, для чого має використовувати уряд п. старости. А подарунків своїх ніяких не брати, тільки лицарським правом той гарац, як служебне КИМ.

І данину (?) з кожної здобичі, яку завжди на п. старосту повинні давати, раніше, і тепер, і потім також давати мають. А ті козаки, котрі доми мають у місті, як Меленя, та інші всі, хоч і домів не мають, ніякої кривди та утисків від уряду міського зазнавати не повинні..., їх притягати, окрім повідомлення гетьманського, але загалом п. староста того щільно дотримуватися має, також і того, як би якое інше козаки на них для порушення миру з цісарем турецьким нічого шкідливого не чинили. А ті уходники, котрі з... п. старости на уходи підуть, не мають пускати ся урядом без присяги, і щоб вони ані на ко- /54/ заїтво, ні на вагаги не збиралися, тільки з своїми уходниками наглядали. А котрі би того важилися, тоді таких цей згаданий п. Ольшовицький з товаришами своїми там на Низу і острожках забирати і карати буде, а п. старост[а в] місті зі (?) слугою п. гетьмана їх карати має. Але також цей п. Ольшовицький зі своїми товаришами підданим КИМ на уходах їх ні заважати, ані кривди чинити не має, котрі б зі... п. старости ходити туди, крім, якщо б вони щось інше задумати хотіли.

А для красної віри і певності підтверджуючи це, печатку свою притиснути я наказав і рукою власною поставив підпис.

Писано в Черкасах дня 9 липня р[оку] Б[ожого] 1571.

/54v/ Конституція гетьмана Язловецького з Бучача із козаками низовими запорозькими р[оку] Б[ожого] 1571.

Список використаних джерел:

1. Biblioteka Ossolińskich we Wrocławiu. Sygn. 1905 // II. Listy, nadania instrukcje i tym podobne oryginalne dokumenty w sprawach wołoskich, kozackich i innych z lat 1570-1649. XVI-XVII w, 62 k.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. — СПб. : Типогр. Эдуарда Праца, 1865. — Т. 2. 1599-1637 pp. — 288 с.
3. Дзира Я. Перший паспорт козацтва. Найдавніший реєстр низового війська. 1581 рік / Я. Дзира // Літературна Україна. — 1991. — 13 черв.
4. Paprocki W. Herby rycerstwa polskiego / W. Paprocki. — Kraków : Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Polskiej, 1858. — 964+CLXII+13 s.
5. Винар Л. Початки українського реєстрового козацтва / Л. Винар // Винар Л. Козацька Україна. Вибрані праці / ред. В. Степанков ; упоряд. А. Агаманенко. — К. ; Львів ; Нью-Йорк ; Париж, 2003. — С. 161-170.
6. Голобуцький В. Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. — К. : Вища школа, 1994. — 539 с.
7. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. — Нью-Йорк : Книгоспілка, 1956. — Т. VII. Козацькі часи — до р. 1625. — 624 с.
8. Леп'явко С. Проблема захисту українських земель від татарських нападів і становлення козацтва / С. Леп'явко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя : Просвіта, 2009. — Вип. XXVI. — С. 147-153.
9. Його, Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591) / С. Леп'явко. — Чернівці : Сіверянська думка, 1999. — 216 с.
10. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. — К. : Наша наука і культура, 2004. — 436 с.
11. Стороженко А. Стефан Баторий и запорожские казаки / А. Стороженко. — К. : Типография Г.Л. Фронкевича, 1904. — 327 с.

12. Черкас Б. Українське козацтво наприкінці XV – у першій половині XVI ст. / Б. Черкас // Історія українського козацтва : нариси у двох томах. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – Т. 1. – С. 57-65.
13. Щербак В. Запровадження козацьких реєстрів / В. Щербак // *Magisterium* : [зб. наук. пр.] – К. : НАУКМА, 2010. – Вип. 41. Історичні студії. – С. 6-11.
14. Як козаки воювали / Ю.А. Мицик, С.М. Плохій, І.С. Стороженко. – Дніпропетровськ : Січ, К. : Пам'ятки України, 1991. – 302 с.
15. Kroll P. Rzeczpospolita wobec kozaczyzny w XVI-XVII wieku / Piotr Kroll // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 26-32.
16. Łopatecki K. «Disciplina militaris» w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku / K. Łopatecki. – Białystok : In-t Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012. – 801 s.
17. Gajl T. Herby szlacheckie Polski porozbiorowej 1772-1918 : tysiąc herbów / T. Gajl. – Gdańsk : L&L, 2005. – 199 s.
18. Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w. / red. K. Lepszy. – Warszawa, 1953.
19. Polska encyklopedia szlachecka / red. S.J. Starykoń-Kasprzycki. – Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Kultury Historycznej, 1937. – Т. IX. Wykazy polskich rodzin szlacheckich. – 381 s.

In the article pre-conditions of the first successful Cossack commission in 1571 have been described and its new-found final resolution has been analysed. It allows to discover the process of Cossack registered troops' on the Commonwealth's service appearance more deeply. At first time the mentioned source have been published in the appendix.

Key words: Cossack registered host, XVI-century Ukrainian history, Jurij Jazlovce'kyj, Zaporozhian Host, Sigismund II August.

Отримано: 11.02.2015 р.

УДК 94(477.40«192»):316.4.063.7–097.87

О. Б. Комарницький

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СОЦІАЛЬНІ ЧИСТКИ СТУДЕНТСЬКОГО СКЛАДУ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.: НА МАТЕРІАЛАХ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

У статті аналізуються політика радянської влади щодо регулювання соціального складу студентства педагогічних вишів Правобережної України на початку 20-х рр. XX ст. («соціально-академічні перевірки складу» або «перереєстрації»), нормативно-правове забезпечення чисток, а також їхні результати в окремих педвишах.

Ключові слова: студенти, інститут, чистка, комісія, радянська влада.

У 20-30-х рр. XX ст. мали місце масові порушення прав особи, антидемократичні і нерідко протизаконні кампанії чисток студентів, які за своїм соціальним походженням не мали довіри з боку існуючого режиму. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали О.Л. Рябенко [1; 2], В.В. Ченцов [3], В.В. Липинський [4] та ін.

У даній статті ми проаналізуємо політику радянської влади щодо регулювання соціального складу студентства педагогічних вишів Правобережної